

Workshop "Händelser vid vatten"

**En workshop kring maritima studier, materiell kultur,
och arkeologiska perspektiv, 26-27 januari 2012**

**Stockholms
universitet**

Händelser vid vatten

En workshop kring maritima studier, materiell kultur, och arkeologiska perspektiv

26/1 2012, kl. 13-17.30 med påföljande middag. Spiltan, Linnégatan 64 (bredvid Historiska Museet)

27/1 2012, kl 9.30-15. Spiltan, Linnégatan 64

Välkommen till en framåtblickande workshop kring maritima projekt!

Forskningscentret CEMAS – Centrum för maritima studier – startade i januari 2010 som ett gemensamt tvärvetenskapligt projekt för Stockholms universitet och Statens Maritima Museer. För närvarande engageras främst forskare i historia och etnologi vid centret. CEMAS vill nu fortsätta utveckla sin verksamhet och sin tvärvetenskapliga profil genom att inom sin egen ram fördjupa arkeologiska perspektiv inom det maritima området, på en allmän och teoretisk arkeologisk grund. Som ett led i detta bjuder vi in till en workshop tillsammans med MARIS, Marinarkeologiska Forskningsinstitutet vid Södertörns Högskola.

Tillsammans med dig vill vi fördjupa diskussionen kring vad ”maritima studier” är och skulle kunna vara, och på vilket sätt vi kan utveckla de arkeologiska perspektiven i maritima studier. En arkeologisk profilering innebär naturligtvis att materiella spår och lämningar – den materiella kulturen – får ett stort utrymme, men vi vill också understryka den allmänvetenskapliga relevansen och social/kulturteori som sammanhållande faktor och gemensamt vetenskapligt språk.

Vi har i detta syfte formulerat några teman som vi avser att arbeta vidare med: *Kulturmöten i vattenlinjen, Thalassokratier och maktens resurser, samt Fritidslandskap – natur eller kultur?* Vi ser fram emot att i workshopens form få höra dina tankar om dessa teman utifrån din forskningsinriktning, och undersöka hur vi eventuellt skulle kunna arbeta vidare med dessa gemensamt – exempelvis projektansökningar, publikationer och konferenser. Vår önskan är att föra samman forskare från olika ämnen och enheter till en fruktbar diskussion och till samarbeten, och vi är därför mycket glada för ditt deltagande. Vi ser fram emot öppet hållna diskussioner med högt i tak, och att få fokusera på forskningsuppslag och intellektuella möjligheter under ett par dagar tillsammans.

Leos Müller, föreståndare för CEMAS

Stefan Lundblad, forskningsansvarig vid Statens maritima museer

Johan Rönnby, föreståndare för MARIS

Nanouschka Myrberg, workshopansvarig (070-4941144)

Deltagare

Anders Andrén, professor i arkeologi, Stockholms universitet anders.andren@ark.su.se

Mirja Arnshav, fil. lic. i arkeologi, forskningssamordnare, Statens maritima museer
mirja.arnshav@maritima.se

Mats Burström, professor i arkeologi, Stockholms universitet mats.burstrom@ark.su.se

Simon Ekström, docent i etnologi, Stockholms universitet, CEMAS
simon.ekstrom@etnologi.su.se

Niklas Eriksson, doktorand i marinarkeologi, Södertörns högskola niklas.eriksson@sh.se

Leif Grundberg, fil. dr i arkeologi, Kulturdepartementet, Enheten för kulturarv
leif.grundberg@culture.ministry.se

Hanna Jansson, doktorand i etnologi, Stockholms universitet, CEMAS
hanna.jansson@etnologi.su.se

Wiebke Kolbe, Dr phil., Historiska institutionen, Stockholms universitet
wiebke.kolbe@historia.su.se

Elisabeth Mansén, professor i idéhistoria, Stockholms universitet
elisabeth.mansen@idehist.su.se

Leos Müller, professor i historia, Stockholms universitet, föreståndare CEMAS
leos.muller@historia.su.se

Nanouschka Myrberg, fil. dr i arkeologi, Stockholms universitet, workshopansvarig
nanouschka.myrberg@ark.su.se

Andreas Olsson, chef för Arkeologienheten, Statens maritima museer
andreas.olsson@maritima.se

Neil Price, professor i arkeologi, University of Aberdeen neil.price@abdn.ac.uk

Johan Rönby, professor i arkeologi, Södertörns högskola, föreståndare MARIS
johan.ronby@sh.se

Ingvar Sjöblom, doktorand i historia, Stockholms universitet, Försvarshögskolan
ingvar.sjoblom@fhs.se

Kekke Stadin, professor i historia, Södertörns högskola kekke.stadin@sh.se

Björn Varenius, docent i arkeologi, administrativ chef, Statens maritima museer
bjorn.varenius@maritima.se

Terje Østigård, Dr.art i arkeologi, Nordiska Afrikainstitutet, Uppsala terje.ostigard@nai.uu.se

Program

Torsdag 26 januari: Maritim arkeologi som teori och inspiration

Moderator: Mats Burström, professor i arkeologi vid Stockholms universitet

13.00-13.20 Leos Müller, föreståndare för CEMAS

Introduktion

13.20-14.15 Elisabeth Mansén, professor i idéhistoria vid Stockholms universitet

Introduktionsföreläsning: *Vattnet är jordens blod!*

14.15-14.45 Anders Andrén, professor i arkeologi vid Stockholms universitet

Kulturmöten i strandlinjen: *Havets betydelse*

14.45-15.15 Kaffepaus

15.15-15.45 Terje Østigård, Dr.art i arkeologi, Nordiska Afrikainstitutet, Uppsala

Kulturmöten i strandlinjen: *Hellige elver og vannritualer – fra Nilen til Nämforsen*

15.45-16.15 Johan Rönby, professor i arkeologi vid Södertörns högskola, föreståndare för MARIS

Thalassokratier: *Det svenska "Östersjöväldet" under tidigmodern tid som thalassokrati och arkeologi*

16.15-16.30 Bensträckare

16.30-17.00 Simon Ekström, docent i etnologi vid Stockholms universitet

Fritidslandskap: *Västkustens svarta guld – ett exempel på regional branding*

17.00-17.30 Mirja Arnshav, Fil. lic. i arkeologi, Statens maritima museer

Fritidslandskap: *Hav, människa, skräp*

18.00 Middag på restaurang Pressklubben, Vasagatan 50

Fredag 27 januari: Maritim arkeologi som praktik och vision

Moderator: Mats Burström, professor i arkeologi vid Stockholms universitet

9.30-10.00 Nanouschka Myrberg: Inledning till gruppdiskussioner

10.00-12.00 Gruppdiskussioner kring workshopens teman, inklusive kaffepaus

12.00-13.00 Lunch på restaurang Elverket, Linnégatan 69

13.00-15.00 Gemensamma diskussioner och visioner

Abstracts

Inledningstalare

Elisabeth Mansén: Vattnet är jordens blod!

Vattnet är det livgivande element som cirkulerar i jordens inre, liksom blodet i människokroppen. Det är en grundläggande tanke inom kurortskulturen. Hälsobrunnarnas vatten antas inte bara bota och lindra en lång rad sjukdomar, utan dessutom hejda åldrandet och förlänga livet. Men precis som blodet uppfattas vattnet samtidigt som livgivande och farligt. Hälsobrunnarnas vattenkur är därför insatt i en speciell föreställningsvärld och kurorternas särprägel markeras på många plan, såväl materiella som symboliska.

Kurorter och hälsobrunnar har historiskt och traditionellt erbjudit ett hälsans och lustens artificiella landskap, medicinskt effektiva och estetiskt tilltalande landskapsrum i skärningspunkten mellan land och vatten. Vistelsen vid kurorten förväntas erbjuda människor en hälsobringande tid och plats avskild från vardagens bekymmer. I dagens termer kan kurorterna utan tvekan utnämnas till upplevelselandskap. De har konstruerats som reservat, omgivna av staket, häckar och murar, med tillträde endast för registrerade brunnsgäster eller de som i egenskap av besökare erlade avgift. Från huvudportens periferi ledde ofta en imponerande allé till den hälsobringande källan i brunnsarkitekturens centrum.

Kurorterna var försedda med särskilda attribut, regler och förbud – samlade i särskilda brunnsplakat med detaljerade ordningsregler och förhållningsorder. En del brunnar hade till och med egen jurisdiktion, med en brunnsrätt som beslutande organ, och nästan alla hade egen präst och en egen kyrkolokal. Den intima samverkan mellan vetenskap och religion är ett idéhistoriskt intressant inslag i kurortskulturen. Kurorterna omgavs av egna ritualer och traditioner – där grötlunken och gyttjebaden är de mest kända. Mathållning och dryckesvanor reglerades i detalj. Det viktigaste var visserligen intagandet av mineralvattnet, helst vid källan, på fastande mage och före klockan sex på morgonen, men de samvetsgranna brunnsläkarna utfärdade även andra förhållningsorder.

Till brunnskulturens märkligaste attribut hörde föreställningen om en långtgående jämlikhet. Vid brunnen var alla lika. Män och kvinnor kunde umgås friare med varandra och en rad sociala konventioner upphävdes. Idealt kunde en ung skomakardotter promenera i parken med en ung greve, kramhandlare spela kort med baroner och en bonde dansa i brunnsalongen med landets drottning. Hälsobrunnarnas glada umgänge och sociala frihet ansågs i äldre tid göra dem till lämpliga platser för amorösa relationer. Brunnsgästerna utgjorde samtidigt en äktenskapsmarknad och ett erbjudande om tillfälliga relationer under några isolerade sommarveckor.

Till brunnarnas dragningskraft bidrog också vattenkurens kroppsliga och sensuella inslag. Kurorterna erbjuder en särpräglad palett av sinnliga intryck, från brunnsparkens blomsterprakt över mässingskvartetternas marschrytmer till hälsovattnets champagneliknande spritsighet, dofter av blandade parfymer, essenser och örtextrakt, och inte minst massagens och de varma badens taktila kvaliteter.

Tema: Kulturmöten i strandlinjen

Vatten och hav kan fungera som topografiska avdelare, men även länka samman och underlätta för fysiska rörelser och kulturella möten. Hur avspeglar sig detta materiellt? Vilken roll har det spelat för hur kulturer formats och förändrats, för deras vardagspraktiker? Hur har närheten till vattnet påverkat mytologi och uppfattningar om gudar och världens beskaffenhet? Hur har resor, bortavaro och återvändande präglat vardag och kulturella särdrag? Hur har de återvändandes status varit – främlingar eller hjältar? Och hur har deras berättelser om sina kulturmöten präglat de hemmavarandes uppfattningar om andra kulturer, om den Andre? Det är exempel på frågor som kan lyftas här. I temat *Kulturmöten i strandlinjen* vill vi fokusera skärningspunkten mellan det marina och det terrestra ur olika aspekter, både konceptuellt och konkret, samt de materiella aktörer som fysiska miljöer och ting utgör i de sammanhangen.

Nyckelord: Agency, intersektionalitet, kritisk arkeologi, narrativ, tingens sociologi

Anders Andrén: Havets betydelse

Ofta uppdelas intresseområdena mellan den maritima arkeologin och den landbaserade arkeologin av själva stranden eller strandens närområde. Mera sällan diskuteras havets betydelse utifrån sådana materiella spår som normalt studeras av den landbaserade arkeologin. Jag vill göra ett sådant försök här, med Gotland som fallstudie. Gotland är ett utmärkt exempel, eftersom själva öns läge i Östersjön gör att havet har varit helt avgörande för dess existens. Samtidigt är Gotland tillräckligt stort för att det ska finnas tydliga skillnader mellan öns inland och kustområden. Jag kommer att diskutera havets betydelse utifrån olika perspektiv, och med hjälp av materiella spår från bronsåldern till tidigmodern tid.

Terje Østigård: Hellige elver og vannritualer – fra Nilen til Nämforsen

Dette innlegget vil fokusere på hellige elver og vannritualer i både et etnografisk og arkeologisk perspektiv og hvordan man kan tilnære seg vann og religion i forhistorien. Nilen er verdens lengste elv og blant mange sett på som den viktigste. Siden antikken har det å finne Nilens kilde hjemsoekt keisere, filosofer og oppdagelsesreisende helt til det 19. århundret. I motsetning til Hvit-Nilens kilde(r) er Blå-Nilens kilde i Etiopia hellig. Gish Abay – Blå-Nilens kilde i Etiopia som renner ut i Lake Tana – har sitt utgangspunkt i den himmelske elven Gihon. Gish Abay er dermed kilden hvor den guddommelige elven strømmet ut på jorden. I den før-kristne religion ble tusenvis av okser ofret til denne kilden og kristne har også ofret dyr til kilden inntil nylig. Blå-Nilen er en hellig elv og alt vann i Lake Tana er også hellig. I følge lokal kristendom var både Moses samt Jesus, Jomfru Maria og Josef med følge på ulike klosterøyer i innsjøen som tilførte vannet mer hellighet. Det viktigste ritualet i den etiopisk ortodokse kristendommen er Timkat, som er en feiring av dåpens betydning for frelse.

Vann har en fundamental rolle i alle religioner praktisert i denne regionen. Okser har blitt ofret til elven som del av rainmaking og rainstopping ritualer blant både kristne og muslimer selv om de offisielle religionene forbyr slike praksiser. Blant den siste gjenlevende urbefolkningen langs Tanas bredder – Woyto-folket – er Abinas sett på som guden i Nilen. Haner og høner ofres til Abinas på familienivå og hvert år ofres kollektivt en kalv til guden for gruppens felles velferd. Flodhester har blitt sett på som hellige dyr blant Woyto-folket, og tenner og kjevebein har magisk, beskyttende kraft. Flodhest-kulten er i dag utdøende, men tidligere kunne ikke menn gifte seg før de hadde drept en flodhest.

Hellige elver og vannritualer tar ulike former i forskjellige nåtidige og forntidige kulturer og kontekster. Nåtidige ritualer langs Nilen kan vise omfanget og betydningen av vann i religioner og ritualer, men i forntidige kontekster vil det være forskjellige praksiser. Likevel, nåtidig etnografi kan gi perspektiver og tilnærminger som kan tilføre ny kunnskap i arkeologien. Kremasjoner langs den hellige Ganges elven hvorpå asken blir spredt til elven muliggjør for Hinduer å løsrive seg fra reinkarnasjonssyklusen. I Skandinavisk forhistorie har det store fraværet av bein i kremasjonsgraver vært utbredt. Kremerte bein har vært et medium i ulike kontekster, men nye funn viser også at beinmateriale har blitt gitt til elver eller innsjøer.

Moselik og Gundestrupkjelen har blitt gitt til det våte elementet, og hellige kilder har vært sentrale i ulike ofringer. Vannsymbolikk kan også inkludere blod og menneskeofringer. Menneskeofringer har også opp gjennom tidene vært sentrale i rainmaking ritualer. Til sist, helleristningene midt i Nämforsen er en spesiell funnlokalitet som gjennom et vannperspektiv kan forstås på en ny måte: vannet manifesterte det guddommelige og var et medium som muliggjorde å oppnå transe i sjamanistiske praksiser.

Tema: Thalassokratier och maktstatens resurser

Under flera historiska skeden har sjöbaserade makter, *thalassokratier*, kommit att spela en dominerande roll för politisk och historisk utveckling. Exempel kan hämtas från de antika fenicierna, vikingatidens Skandinavien, det medeltida Venedig, eller Nederländerna, Spanien och England under sen medeltid och tidig modern tid. Alla utmärks de av att sjöfarten och flottan spelade en avgörande roll inte bara för samhällets politiska makt över andra områden, utan även för deras ekonomiska underlag på hemmaplan och för samhällsideologin. Men hur förhöll sig den maritima makten till den landbaserade? Och hur fungerade i praktiken dessa sjökrigarsamhällen, med uppdrag och lojaliteter hemåt men samtidigt självständiga med egna praktiker och materiella förutsättningar? Hur argumenterade man ideologiskt för thalassokratien som specifik form av maktutövning? Hur hanterade man konflikter med andra politiska enheter, intern resursfördelning, administration, omförhandling av hierarkier, religionsutövning, könsrelationer mm? Hur avspeglar sig detta i den materiella kulturen och hur har den i sin tur påverkat individer, institutioner och statsorganisation? I temat *Thalassokratier* vill vi i ett möte mellan maritim materiell kultur och skriftligt material fokusera specifika historiska situationer men även maktens organisation och önskemål respektive individens utrymme i detta, samt den materiella kulturens roll som motivation, förutsättning och aktör.

Nyckelord: Maktresurs, ideologi, agent – struktur, tingens sociologi, genus, kolonialism, sjömakt

Johan Rönby: Det svenska "Östersjöväldet" under tidigmodern tid som thalassokrati och arkeologi

Presentationen kommer inledningsvis redogöra för några olika exempel på "Thalassokratier" och materiella spår av dessa. Fokus på framställningen kommer dock vara framväxten och upprätthållanden av det svenska "östersjöväldet" under tidig-modern tid och flottans betydelse för

detta. Ett ämne som tidigare kanske främst behandlats intressant och ingående av historikern Jan Gleete vid Stockholms universitet. Hur använder man dock som arkeolog gamla och nya fynd av stormakts- och regalskepp för att diskutera nationalstater, politik och större regionala och globala förändringar? Kan skeppsvrak överhuvudtaget svara på sådant? Vilken relevant kunskap om skeppsbyggeri, vapentechnologi och maktsymbolik kan man i så fall få från arkeologiskt material som kompletterar och utökar det man kan få fram från skriftliga källor och bilder?

Eller är det rent av andra frågor och kunskapsområden som vrak efter stora "maktskepp" egentligen har bäst förutsättningar att beröra? Är det kanske arkeologins möjlighet till en detaljerad inblick ombord, i miljöer och rum och på det "maritima slagfältet" som är unikt? Hur ser mångvetenskaplig forskning i anslutning till sådana perspektiv eventuellt då ut? Frågan är för tillfället inte minst aktuell genom de nyupptäckta fynden av örlogsskeppen Mars från 1564 och Svärdet från 1667 och arbetet med att starta upp ny arkeologisk och historisk forskning i anslutning till dessa.

Tema: Fritidslandskap – natur eller kultur?

Många maritima miljöer kan definieras som fritidslandskap – sommarnöjen och småbåtshamnar i skärgården, kurorter med havsbad och spa, dykparker, kryssningsfartyg med särskilda ruttor, och kanotleder, är några exempel. Ofta utgör dessa platser ett slags landnam, nya landskapsrum som ianspråktagits för syftet, eller en omvandling av ett äldre produktionslandskap. Ofta är syftet rekreation och hälsa genom naturens läkande kraft; naturupplevelser som anses ge motvikt till det slitage vår kultur gör på oss. Ofta innebär detta dock att landskapet omstruktureras utifrån de nya behoven och en kulturellt grundad uppfattning om vad som är "naturligt", där det äldre produktionslandskapet och dess invånare i varierande grad ingår som rekvisita. Hälsans och lustens naturliga landskap är inte sällan förknippat med överutnyttjande, skräpmängder och sönderbrända klipphällar – hur går den ekvationen ihop?

De maritima upplevelselandskapen representerar ofta särpräglade rum, avskilda från vardagens bekymmer för den som är där tillfälligt men ofta lika hårt arbete för den som levererar förutsättningarna. Här finns en egen rumslig organisation och hierarki, egna ritualer och traditioner, särskilda attribut såsom bastu och grillplats, klädsel, farkoster, överdimensionerade bryggor, särskild kost samt en palett av dofter och ljud förknippade med allt detta. Den materiella kulturen är här helt avgörande för att sätta ramarna för och definiera innehållet i ett "life less ordinary", och för utformningen av dess platser. I temat *Fritidslandskap* vill vi fokusera den materiella kulturen i dessa lustdrivna maritima landskap och dess roll i att definiera detta särskilda rum i människors liv.
Nyckelord: Natur – kultur, kulturella föreställningar, sinnlighet, frihet, materialitet, resursutnyttjande

Simon Ekström: Väst kustens svarta guld – ett exempel på regional branding

Den svenska hummern kallas ibland för västkustens svarta guld. I mitt pågående forskningsprojekt

– *Homarus gammarus*, eller det svarta guld – är utgångspunkten att både hummern och hummerfisket kan betraktas som fenomen vilka kan vecklas ut åt en mängd olika håll. Genom mångfalden av perspektiv och ingångar framhåller projektet hummerns och hummerfiskets karaktär av att vara ett lokalt fenomen, samtidigt som både fisket, konsumtionen och meningsproduktionen sker mot bakgrund av regionala och nationella förhållanden samt en internationell ekonomi.

Hummern är sedan länge förknippad med lyx och exklusivitet. I mitt projekt undersöker jag vad detta innebär för hur humrar presenteras och används i olika sammanhang (symbolisk konsumtion; kulinarisk turism; rituellt ätande, visuella gestaltningar osv). Ett exempel är en marina på Tjörn som marknadsför sig som en möjlighet till avkoppling och rekreation i genuin bohuslänsk fiskemiljö. Här blir humrarna och hummerfisket införlivat med marinans övriga utbud som ett bland många andra sätt att signalera upphöjd avskildhet och autentiska upplevelser. Gästerna erbjuds att delta i hummersafari med erfarna fiskeguider och avslutande hummermiddag i marinans restaurang. Men för dem med mindre omfattning finns också mindre ambitiösa upplägg. Den dyra hummermiddagen kan även väljas bort till förmån för intagandet av kokade krabblor från dagens bifångst tillsammans med några öl i ”Manfreds sjöbod”, bevarad och uppkallad efter en av fiskelägrets tidigare invånare.

Marinans ansträngningar att presentera den lokala miljön som en både historisk plats och attraktiv destination erbjuder utmärkta förutsättningar att resonera kring hur lokala aktörer använder sig av såväl det förflutnas byggstenar som det maritima utbudet av mat och upplevelser. Projektet gränsar därmed till teorier om konstruktionen av plats, historiebruk, regional branding (och annan placebranding) och storytelling.

I den kontext av lokal, regional och nationell branding som marinans ingår i händer något spännande med hummern, eller snarare är det så att hummern här *gör* intressanta saker. Hummern och andra skaldjur kan både knytas till en materiell existens och länkas till en abstrakt dito. I sin egenskap av död eller levande materia/natur blir den ’materiella hummern’ – oavsett om denna förstås som tillgänglig natur, erbjuden upplevelse, eller faktisk måltid – delaktig i det medvetna skapandet av den attraktion och karisma som omger en viss plats. Men detsamma gäller även för den ’abstrakta hummern’. Också som del av idén om traditionen och det autentiska livet vid kusten blir hummern delaktig i skapandet av platsens särskilda kvaliteter.

Detta sätt att kombinera materiella entiteter och abstrakta/symboliska värden sker i relation till olika geografiska skalor. Här finns de små lokala aktörerna (som marinans på Tjörn) vilka ofta kan hittas på nätet via sajter vars affärsidé är att samla olika producenter av ekoturism. På nästa nivå återfinns de övergripande satsningar som görs på marina näringar av skärgårdskommuner som Grebbestad, Hunnebostrand eller Tjörn. Men till listan kan sedan också läggas de mer elaborerade samarbeten som uppstår inom ramen för större länkade satsningar, som Region Väst; eller de ansträngningar som hela tiden pågår för att locka turister till nationen Sverige som ett föregivet intressant besöksmål med fascinerande natur och spännande kulinariska möjligheter. På samtliga dessa nivåer används humrar och andra skaldjur som redskap för att locka turister och andra besökare till de aktuella destinationerna. Humrarna blir på detta vis en del av de många samtidigt existerande nätverk som avser att sälja en produkt och/eller en region.

I min presentation kommer jag att använda tre konkreta exempel för att visa hur detta kan gestalta sig i praktiken: (1) Björholmens marina på Tjörn, (2) Kosterhavets marina nationalpark och (3) Västerhavets *Big Five*.

Mirja Arnshav: Hav, människa, skräp

På våra havsbottnar finns ett sällan uppmärksammat kulturlandskap, som är både alldagligt och märkligt på samma gång. Jag syftar då inte på skeppsvrak, hamnlämningar och andra historiska spår, utan på de recenta föremål (badkar, gummidäck, kundvagnar, bilar, flaskor med mera), som är betydligt vanligare förekommande och ställvis helt dominerar landskapsbilden under vatten. Denna ”vardagliga” situation kommenteras dock sällan i arkeologiska rapporter, i samhällsdebatten eller i vanliga samtal.

Som dykare eller inventerare har man dock tillfälle att bekanta sig med det dolda kulturlandskapet under ytan och uppleva de ofta oväntade fyndkontexter och smått barocka artefaktkonstellationer som karaktäriserar detsamma. Inte sällan konfronteras man med en materiell verklighet som inte har någon direkt motsvarighet på land och förmodligen inte heller skulle accepteras annat än under mycket speciella betingelser.

Inte desto mindre verkar merparten av föremålen, oavsett om det rör sig om kulturlager eller så kallade lösfynd, vara avsiktligt deponerade. Samtidigt som undervattensvärlden generellt framstår som något av en blind fläck i det allmänna medvetandet, kan vi alltså se spåren av ett rätt omfattande samtida havsbruk, om uttrycket tillåts. Vad är det för föreställningar, attityder och handlingsmönster som kan skönjas utifrån recent massmaterial och andra fyndförekomster under vatten? Vad gör till exempel flera stycken tvättmaskiner mitt ute på Östersjön, där Nord Streams gasledning ska dras fram? Varför hittar Naturvårdsverkets renhållningsdykare oproportionerligt många flaskor bland skräpet i fritidsseglarnas naturhamnar? Och varför påträffas ”ljusskygga” vapen liggandes helt synligt på bottenarna i Stockholmsområdet?

Att uppmärksamma och tolka ett antal fyndlokaler med intentionellt sänkta (och därvid kasserade) recenta föremål skulle kunna vara ett sätt att belysa både vad undervattensvärlden är och vad vi håller den för att vara. Med andra ord – kan materialiteten under vatten berätta något om vår syn på havet, användandet av detsamma och kanske också om något om vårt miljömedvetande? Eller, i vidare bemärkelse, något om relationen natur – kultur, om maritima strategier och om havets agens?

Min tanke är att under 2012 göra en studie på temat skräp-hav-människa, och jag vill gärna höra workshopdeltagarnas synpunkter. Empiriska utgångspunkter skulle kunna vara ”bifångsten” vid arkeologiska utredningar (som t.ex. Citybanan) och sjömättningsföretagens bottenkarteringar, skräpskörden från div. regionala upprensningsprojekt i vikar och vattendrag samt sportdykares fotografier från olika dykplatser. Studien anknyter till forskningsfält som landskapsarkeologi, samtidsarkeologi och material culture studies vad gäller frågeställningar och teoretiska utgångspunkter, men fokuseras utifrån marinarkeologins material och särskilda förutsättningar.

Händelser vid vatten: maritima studier med allmänarkeologisk relevans. Underlagstext för workshop

Nanouschka Myrberg 2012-01-20

Centrum för Maritima Studier vid Stockholms universitet (CEMAS) beställde 2011 ett underlag för en diskussion kring hur en arkeologisk profilering av CEMAS skulle kunna se ut, i syfte att utveckla sitt tvärvetenskapliga samarbete till att inkludera arkeologiämnet vid Stockholms universitet. Bakgrunden var även en intern diskussion inom CEMAS kring den marinarkeologiska verksamhetens karaktär, och vad begreppsvidgningen ”maritima studier” kan tillföra och förändra.

Föreliggande studie fokuserar utifrån detta några särskilda problemområden:

- Det maritima forskningsfältets karaktär
- Specialiseringens dilemma: för- och nackdelar för maritim arkeologi med att särskilja sig som forskningsfält
- Det maritima forskningsfältets potential ur ett allmänarkeologiskt perspektiv

En vidgad tvärvetenskaplighet anses framförallt relevant för fältet ”maritima studier” medan marinarkeologin föreslås ett närmande till den allmänna och teoretiska diskursen inom ämnet arkeologi. I båda fallen finns ett behov av att kontinuerligt definiera och påminna sig vad som är ämnets kärna. *Vad särskiljer det maritima eller marinarkeologiska? Vari ligger dess särskilda förutsättningar? På vilket sätt belyser det frågeställningar annorlunda än andra möjliga infallsvinklar?*

Som en del av studien har en workshop arrangerats för att ta in synpunkter från några berörda aktörer samt för att inspirera till vidgade och fördjupade problemformuleringar, till kunskapsöverföring och teoretisk höjning, samt till utveckling av samarbeten mellan aktörerna.

Det maritima forskningsfältets karaktär

För arkeologins vidkommande öppnar begreppet ”maritim arkeologi” upp för ett bredare forskningsfält än ”marinarkeologi” som i praktiken ofta blivit synonym med undervattensarkeologi och sjunkna fartyg i intressefokus. I begreppet ”maritima lämningar” inbegrips även andra lämningar från sjöfart (t.ex. fyrar, kanaler, varv, hamnmiljöer), strandbundna bosättningar, fiskenäringen och liknande, som knyts till vattnet som sammanhållande faktor men som inte utgörs av just skepp eller kräver dykning/marinarkeologisk metodik. Samtidigt har intresset för skepp och båtar redan tidigare fått marinarkeologin att intressera sig för landfunna lämningar, tydligt exemplifierat av vendel- och vikingatidens båtgravar, och gränsen mellan hav och land är uppenbarligen forskningsmässigt flytande även inom den traditionella marinarkeologin. Med begreppet ”maritima studier” vidgas forskningsfältet ytterligare till att omfatta en stor spännvidd av frågor som har det gemensamt att de berör det maritima landskapet i fysisk eller kognitiv bemärkelse och inkluderar därmed potentiellt en lika stor spännvidd av discipliner: historia, idéhistoria, konstvetenskap, litteraturvetenskap etc.

Dessa tre definitioner eller avgränsningar (marinarkeologi, maritim arkeologi, maritima studier) kan ur ett arkeologiskt perspektiv ses som olika möjliga *fält* att röra sig mellan, eller som olika

skalnivåer att lägga konkreta forskningsuppgifter på. Det finns för närvarande flera centrumbildningar och nätverk i Sverige (exempelvis CEMAS och Marinarkeologiska forskningsinstitutet MARIS i Stockholm samt Triton-nätverket i Göteborg) som framförallt söker sammanföra dessa olika definitioner. Där inkluderas både universitetsmiljöer, där diskussionen generellt har en mer teoretisk förankring och befinner sig närmare ”moderämnets” diskurs, och museer, som har delvis andra uppdrag att förhålla sig till samt har en utåtriktad verksamhet som bygger på utställning och användande av föremål. Uttolkningen av vad de olika begreppen innebär blir ganska olika när de olika bakomliggande uppdragen ska konkretiseras. En del av den diskussion som behöver föras rör därför vad som definierar fältet maritim arkeologi, och synen på den materiella kulturens roll och potential att belysa kulturhistorien. En arkeologisk studie innebär att materiella spår och lämningar får ett större utrymme än i historiskt inriktade studier.

Den traditionella marinarkeologin har en tydlig inriktning mot undervattensmiljöer, metodutveckling och fartygskonstruktion – ett funktionalistiskt forskningsperspektiv som kan kritiserats för teoretisk osynlighet eller till och med omedvetenhet. I en rapport för CEMAS undersökte Niklas Stenlås ett antal marinarkeologiska tidskrifter för att analysera och värdera forskningsinnehållet i dem (Stenlås 2011). En av slutsatserna som drogs var att de svenska tidskrifterna håller låg standard ur ett vetenskapligt och akademiskt perspektiv, beträffande teoretiskt innehåll, frågeställningarnas formulering och textutformning (exempelvis frånvaro av referenser), och de är heller inte klassade som vetenskapliga tidskrifter i akademiska sammanhang (Web of Science). De internationella tidskrifterna anses hålla högre akademisk standard men rapportförfattaren är inte imponerad av vare sig den teoretiska tyngden eller kopplingen mellan teori och empiri. Vad Stenlås pekar på, som är av särskilt intresse för föreliggande studie, är intrycket av marinarkeologi som ett ungt ämne med stort behov av att definiera sig och å ena sidan avgränsa sig gentemot andra ämnen, å andra sidan har olika önskemål på vidgningar av begreppen.

Man kan se en sådan pågående diskussion inte bara som ett uttryck för ett ungt och osäkert ämne (marinarkeologi har ändå varit etablerat som forskningsinriktning under större delen av förra århundradet och med svenska professorer sedan 1990-talet) utan också som ett uttryck för en levande och debattglad miljö med stor utvecklingspotential. Man kan också fundera över om behovet av kontinuerliga avgränsningar och omdefinitioner grundar sig i att uppgiften är genuint svår: d.v.s. att ”det maritima” är ett undflyende begrepp när det väl ska konkretiseras och omsättas i praktik – när det ska tjäna som utgångspunkt för en frågeställning eller som kriterium för ett visst urval.

Specialiseringens dilemma

De traditionella akademiska disciplinerna har länge inkluderat olika typer av specialiseringar, ofta utan att särskilja dem som ämnen utan främst genom att inrymma olika forskares särskilda intressen och kompetenser. Men allt fler ämnesuppdelningar har kommit att ske. En av drivkrafterna för detta har sannolikt varit att öka status och resurstilldelning, ofta en förutsättning för att kunna etablera och utveckla inriktningen. Leder detta till önskat resultat, d.v.s. till specialisering och fördjupning, eller riskerar specialinriktningarna att isoleras från den gängse akademiska (i detta fall kulturhistoriska) diskursen? Fenomenet kan ses inom olika ämnen; som ett exempel finns inom den arkeologiska institutionen vid Stockholms universitet specialiseringarna osteologi och numismatik vilka är materialdefinierade inriktningar, och laborativ arkeologi som definieras av metod

(naturvetenskaplig). Dessa, och andra, strävar efter acceptans inom den allmänna arkeologiska diskursen utan att vilja helt integreras i den. Fördelen är självständig problemformulering och resurstilldelning, nackdelen kanske utdefiniering från den mer generella diskussionen. En parallell kan dras till maritima studier och marinarkologi.

Diskussionen inom marinarkologi/maritima studier har också en parallell i framväxten av den historiska arkeologin som särskilt ämne. I Sverige skedde detta under 80- och 90-talen som en önskad vidgning av en traditionell medeltidsarkeologi med stort fokus på byggnader och särskilt kyrkor. Från en närmast *metodisk* definition av ämnet (historiska källor/text och arkeologiska källor/materiell kultur används parallellt och tillmäts lika värde), har historisk arkeologi under senare år kommit att formera en egen *diskurs*, med många beröringspunkter med materialitetsstudier och med postkolonial teoribildning. Det senare kan sägas vara en internationellt driven utveckling som i viss mån bygger på olika förutsättningar mellan Europa (bakgrund i medeltidsstudier och arkeologi) och andra delar av världen. I många andra länder, är huvudämnet i bakgrunden antropologi snarare än arkeologi och medan de (med europeisk kronologi) medeltida stående lämningarna kan finnas (t.ex. i Sydamerika) eller inte (t.ex. i Nordamerika), så är de (post-)koloniala frågeställningarna alltid påtagligt närvarande och får självklart utrymme i de flesta studier. Man kan alltså dra slutsatsen att definitionen av ämnet (innehåll, avgränsningar mot andra ämnen) är beroende både av geografisk/historisk kontext och av de aktiva forskarnas ämnesbakgrunder.

En viktig fråga inom den historiska arkeologin idag berör också relationen mellan ting, text och bild. Hur kan dessa olika materiella uttryck studeras *kompletterande* eller *kontrasterande* för att ge djupare och mer nyanserade bilder av det förflutna? Detta kan ses som en typ av metodutveckling, som kombinerar det empiriska materialets särskilda *förutsättningar* med de särskilda *frågeställningar* detta genererar och som materialet kan tänkas svara mot.

Erfarenheterna från den historisk-arkeologiska disciplinens formering, och ovanstående sätt att hantera kombinationen av teori, metod och källmaterial skulle kunna inspirera i den diskussion som förs inom den maritima forskningen. Därmed naturligtvis inte sagt att maritim arkeologi per definition är ett historisk-arkeologiskt ämne.

Vad består då det marinarkologiska dilemmat i? Vid ett seminarium på Södertörns högskola i december 2011 konstaterade Björn Varenius (Statens maritima museer) att det i alla fall inte utgörs av bristande legitimitet eller intresse från omvärlden. Kunskap om källmaterial och metoder, forskningsresurser, och medial uppmärksamhet, finns och fås. Dilemmat ansågs snarare ligga i ett slags självvalt utanförskap, där man å ena sidan är genuint intresserad och upptagen av marinarkologins traditionella ”kärna” (skepp, teknik och undervattensmiljöer), å andra sidan beklagar sig över (den akademiska) omvärldens bristande intresse och förståelse. I detta liknar alltså det marinarkologiska dilemmat det som även många andra specialiseringar upplever och ger uttryck för. Den maritima arkeologin har trots allt lyckats i hög grad med att hävda sig inom huvudämnet, om man jämför med andra inriktningar som prövats eller vore tänkbara men aldrig kom att stå självständiga – såsom agrar arkeologi, bergshistorisk arkeologi, byggnadsarkeologi, etc.

Ett seminarium på Historiska institutionen vid Stockholms universitet i november 2011 problematiserade just ämnesmässig specialisering utifrån några inriktningar inom historieämnet

(Leos Müller medverkade i panelen såsom professor i maritim historia). Bl.a. diskuterades hur en ”subdisciplin” utvecklas, och när man vet att den gräns har passerats där man skiljt sig från huvudämnet – den föreslogs vara passerad när man inte längre delar teori och metod. Man menade också att man måste skilja mellan specialisering i forskningssammanhang och *institutionalisering* av specialiseringarna genom centra eller liknande. Forskningsmässig specialisering motsäger inte att individen kan fortsätta vara generalist och tillhöra den gemensamma diskursen inom ämnet. Centrubildningar och liknande ansågs däremot utgöra ett potentiellt problem då man får separata miljöer med konkurrerande intressen och uppdrag, som utkristalliserar separata diskurser och inte längre följer huvudämnets utveckling eller aktiverar dess teori.

Men även om detta är en vanlig utveckling, är det nödvändigtvis ett problem? Där blir svaret rimligen att det är ett problem endast om och på de punkter någon upplever det så – exempelvis om man inom maritim arkeologi upplever det som att man inte tas på allvar i den gemensamma diskursen, eller om man från moderämnets sida inte finner specialstudierna meningsfulla. Samtidigt kan specialisering vara avgörande för möjligheterna till fördjupning och vidareutveckling av forskningsområdet. Den ovan refererade diskussionen kring goda och mindre önskade resultat av specialisering och separata centrubildningar – och de olika positioner de ger upphov till – är relevant att lyfta i relation till den svenska marinarkeologiska miljön.

Den maritima arkeologins egenart

Specialiseringens dilemma inom marinarkeologin följer alltså i allt väsentligt liknande problemställningar och utveckling inom andra specialiseringar och, i skedet före det, huvudämnen som i flera fall genererat nya och idag etablerade huvudinriktningar. Exempelvis lades arkeologiska avhandlingar fram i ämnet historia i Sverige fram till 1897, men arkeologin är idag självklart ett eget ämne. Universitetsämnet ekonomisk historia som kombinerar ekonomisk teori med historiska perspektiv tillkom först under 1950-talet som en särskild respons på en enskild forskares (Eli Heckscher) forskningskompetens och intressen. På ett liknande sätt kan många specialiseringars ursprung och institutionalisering inom svensk arkeologi hänföras till enskilda personer (exempelvis Birgit Arrhenius/laborativ arkeologi, Brita Malmer/numismatik) som varit drivande och forskningsmässigt övertygande. Detta ansågs gälla även beträffande marinarkeologi (Carl-Olof Cederlund), vid det ovan nämnda seminariet vid Södertörns högskola.

Men om en sådan inriktning ska få legitimitet och bli bestående bortom den enskilda forskarens/professurens verksamhet, är det nödvändigt att finna definitioner och argument som bär i egna och andras ögon. Det är en sådan process som avtecknar sig i marinarkeologiska debatter (exempelvis i tidskriften META 1995 samt som lyfts fram i Stenlås’ ovan nämnda rapport, jfr även Westerdahl 1998) och där uppfattningarna divergerar. Är det källmaterialet, den ”våta” eller maritima kontexten, eller metoden, som (ska) definiera(r) maritim arkeologi? Finns det särskilda frågeställningar, problemformulering och teoribildning – eller bör sådana snarast utvecklas? Vem vänder sig forskningen till – den egna subdisciplinen, det breda arkeologiska fältet, eller publiken – och är detta alls viktigt för ämnets praxis?

Det är vid en närmare granskning uppenbart att alla försök att finna enkla *avgränsningskriterier* snart stöter på svårigheter. Källmaterialet skepp är till synes enkelt att definiera som maritimt, men hur är det med båtar på land (båtgravar)? Är hamnmiljöer marina eller terrestra? Är ”sjunkna”

stenåldersboplatser att betrakta som maritima miljöer, trots att de inte var det i sin dåtida historiska kontext? Om metodiken i allt väsentligt är densamma som landarkeologins (förutom dykning), kan den ändå användas som ett särskiljande kriterium?

Av de konkreta projekt som kan följas på de olika forskningsmiljöernas hemsidor, kan slutsatsen dras att maritim arkeologi i mycket definieras av metoden (under vatten) när man väljer att vidga materialet (t.ex. sjunkna stenåldersboplatser), men av materialet (fartyg) när man väljer att vidga frågeställningarna (t.ex. sociala studier av livet ombord). Inte heller detta är dock undantagslöst, särskilt när man vidgar begreppet ytterligare till ”maritima studier” som inte har någon självklar koppling alls till arkeologi och materiell kultur (såsom i CEMAS och Tritonnätverket).

Ett annat sätt att diskutera den maritima arkeologins varande och karaktär, är att utgå från vilka forskare och andra aktiva som uppfattar sig såsom tillhörande *fältet*. Man kan dra en parallell till definitioner av etnicitet: a) man själv uppfattar sig som tillhörande en viss grupp (intern identifikation), b) andra uppfattar en som tillhörande en separat grupp (extern identifikation), c) man delar en mytologisk referensram om ett gemensamt ursprung (reellt eller fiktivt) och d) man måste vara tillräckligt många för att gruppen ska vara självförsörjande eller bestå reproduktionsmässigt. Etnicitediskussioner har tidigare ofta fokuserat specifika kriterier såsom gemensamt språk, biologiska särdrag, ”seder och bruk”, men inget av dessa har på ett tillfredsställande sätt kunnat sätta fingret på en grupps etniska definition. Vad som framför allt förefaller vara avgörande är alltså istället gruppens egen uppfattning (oavsett vad den grundar sig i, men normalt en gemensam ursprungsmyt som ofta utgår från en dramatisk händelse där gruppen särskildes från andra), och andras erkännande av denna uppfattning (Jones 1997; Hall 2002).

Parallellen till maritim arkeologi ligger här i att de olika uppfattningarna om vad som karaktäriserar fältet (material, metod, kontext etc.) inte enskilt verkar erbjuda tillfredsställande svar, utan det framstår istället som att marinarkeologin (maritim arkeologi, maritima studier etc.) definieras genom en inre gruppstillhörighet som har sin egen logik: en *diskurs*. Frågan blir då istället hur denna diskurs ser ut, vad den tar fasta på. När håller man på med maritima studier (in- och utdefiniering från fältet)? Kan man t.ex. vara maritim arkeolog utan att kunna något om skepp, sjöfart eller dykning? Kan man vara det utan att känna till eller använda sig av socialteori eller historiska perspektiv? Finns någon gemensam teoribildning? Vad har man för utbildning? Vad undervisar man om – vad ska självklart ingå i en grundkurs? Här finns ett annat sätt att närma sig specialiseringens ramverk: genom att synliggöra de självklarheter som en maritim arkeolog måste förhålla sig till.

En ytterligare annan väg, förbi de energikrävande och ofta otillfredsställande avgränsningarna, är att fokusera den centrala och mer positivt ställda frågan: *på vilket kulturhistoriskt område kan maritim arkeologi säga något väsentligt, som inte kan belysas utifrån andra premisser?* Det vill säga, vad ”är” en maritim arkeologi om den inte är vanlig arkeologi som råkar ha vattenanknytning, och inte heller definieras av en fokus på vrak? Kan man komma med ett trovärdigt och intressant svar på den frågan, närmar man sig också ämnets ”kärna” på ett nytt sätt. För att kunna komma med ett sådant svar, måste man upprätthålla knytningen till ”huvudämnets” frågeställningar och teori.

Teori, empiri, praktik, publik

Vid seminariet på Södertörns högskola påpekades att olika specialinriktningar står olika starkt, uttryckt i förmåga att påverka huvudämnet. Förslagsvis står denna förmåga i proportion till hur nära man befinner sig huvudämnets problemformuleringar, och förmågan att begripliggöra de specialiserade studiernas innehåll och på vilket sätt de bidrar till kunskap och vetenskaplig utveckling. Här måste igen den teoretiska förankringen framhållas. De teoretiska begreppsapparaterna utgör det gemensamma vetenskapliga språk som gör konkreta studier begripliga för andra, och resultaten överförbara till andra områden och nya frågeställningar.

En del av maritim arkeologis ”dilemma” förefaller vara knutet till en ambivalens mellan det empiriska och det teoretiska, en ambivalens som inte är unik men som inte heller är given. Problemen verkar snarast uppstå i relation till en önskad vetenskaplighet, där fysiskt engagemang med materialet innebär en risk att beskyllas för närsynt empirism (”spant-fetischism”). Där blir förmågan att koppla empiri till teori avgörande för hur studierna bedöms av andra.

Ett annat exempel är relationen mellan den vetenskapliga marinarkeologin och fritidsdykning eller annan publik verksamhet. Privatdykningen beskrivs återkommande som ett stort hot mot kulturarvet även när man lyfter marinarkeologin i ”generella” sammanhang. Exempelvis ägnar Cederlund (2001) merparten av en artikel i en antologi om resande och turism åt hotet mot marinarkeologiska lämningar. Keith & Carrell (2009) gör likadant i en stor handbok om historisk arkeologi. Detta är säkert en strategi ämnad att inpränta resursens ändlighet för att understryka vikten av forskningssatsningar, men vilken inte självklart uppnår sitt syfte. För varför ska detta upplevas som ett problem, om man inte förankrat materialets och ämnets vikt hos allmänheten eller andra forskare? Här utgör fritidsdykarna och det enorma intresse vrakfynden genererar i media en av ämnets främsta retoriska *tillgångar* (jfr de flersidiga bilagor som ägnats marinarkeologiska fynd i dagstidningarna under 2011!), inte i första hand ett problem för den vetenskapliga utvecklingen. Sannolikt står fritidsdykningen också för en del av kostnaderna för metodutveckling som även den professionella marinarkeologin drar nytta av.

Samtidigt är populariteten ett dubbeleggat vapen. Samverkan med fritidsdykare och medverkan i TV-produktioner ger genomslag för forskningen och är exempel på ”tredje uppgiften”. Den genererar uppmärksamhet och legitimerar verksamheten utåt, men inte nödvändigtvis så i vetenskapliga sammanhang. Medieuppmärksamheten ger en positiv självbekräftelse, som dock riskerar att bli sig själv nog och överskugga andra, angelägna uppgifter. Media fokuserar gärna på spektakulära vrak och det är svårt att hävda mindre spektakulära ”maritima lämningar” i jämförelse, eller föra komplexa teoretiska resonemang kring människor och materiell kultur på tjugo sekunder. Media och samverkan tar också mycket tid för de få utövarna på det maritim-arkeologiska fältet – där måste kanske skillnaden i bakomliggande uppdrag vara vägledande för hur den enskilda ska prioritera sina insatser.

Forskningsfältets potential ur allmänarkeologiskt perspektiv

Ur allmänarkeologisk synvinkel måste det maritima materialet relateras till frågeställningar som utgår från aktuella tolkningsteorier och teman för att äga generellt intresse. Ett möjligt sådant tema är materialitet: frågeställningar kring relationen mellan människor och ting, mellan människor genom ting, (materiens) agens, konsumtion, eller den materiella kulturens roll i maktrelationer. Nätverksteori, postkolonial teoribildning och genusteori är väl etablerade inom arkeologin och har

uppenbar potential för maritim materiell kultur. Objekt- och platsbiografier är sedan 1990-talet allt vanligare som teoretiskt, metodiskt och narrativt grepp inom arkeologin, och bör kunna appliceras fruktbart på maritima miljöer och lämningar (en sådan utgångspunkt fanns också för den slovenskt producerade utställningen "A River and its Past" som visades på Armémuseum under 2011-12).

Det finns redan mycken arkeologi som behandlar "maritima" ämnen men som inte skulle definiera sig som marinarkeologisk, exempelvis rörande förhistoriska kustbosättningar och näringsfång, stenlabyrinter, hållristningar, fornborgar, yngre järnåldersforskning där gravmaterialet delvis består av båtgravar, etc. Relationen till strandlinjen är generellt mycket väsentlig inom arkeologin för att förstå förflutna samhällen, exempelvis bosättningsmönster, förflyttningsmönster, näringsfång, religiösa och mytologiska föreställningar, med mera. Men frågeställningarna formuleras sällan som relaterade till något "maritimt". Där skulle maritim arkeologi kunna bidra med att peka på de maritima dimensionerna i vad som kan förefalla vara landbaserat, t.ex. genom att lyfta fram havet som mytologisk figur, ideologiskt och kognitivt fokus, eller social förutsättning. Då blir det meningsfullt att studera gravar på Uppsalaslätten såsom del av ett "maritimt landskap". Även en mycket empirisk studie kan resultera i en övertygande kulturhistorisk tolkning – men det är upp till forskaren/författaren att visa på vilket sätt studien är relevant, inte till läsaren.

Arkeologin har ett forskningshistoriskt arv där fokus rört sig mellan artefakter och landskap för att berätta om människor, och det förefaller vara ett liknande fokusskifte från enskilda objekt till sociala landskap som den maritima arkeologin och området "maritima studier" vill göra. Ur ett arkeologiskt perspektiv är synen på den materiella kulturens roll och potential att belysa kulturhistorien det avgörande för att kalla något "arkeologi". Maritim arkeologi skulle förmodligen tjäna på att tydligare lyfta fram denna materiella dimension som man behärskar väl, ge den självständigt värde och koppla den till allmänna frågeställningar, snarare än att försöka göra något annat, allmänt "maritimt" – vilket inte innebär att en väl genomförd forskning med intressanta kulturhistoriska poänger inte skulle kunna ha en stor roll att spela även på en bredare definierad "maritim" arena.

Niklas Stenlås pekade i sin studie på hur några marinarkeologiska publikationers praktik ser ut, men om man bara tittar i sådana "maritimt definierade" publikationer ser man sannolikt inte bredden i den forskning som finns och som i varierande utsträckning kan kallas maritim-arkeologisk. Exempelvis publicerade Carl Olof Cederlund en bok med stor allmänarkeologisk relevans 1997, vars innehåll tidigare hade publicerats i två forum varav inget kan betecknas som marinarkeologiskt (Tvärnitt 1993; Current Swedish Archaeology 1994). Först i september 2011 publicerades en version av resonemanget i Journal of Maritime Archaeology.

Ur ett allmänarkeologiskt perspektiv är närheten till det teoretiska ramverket och till aktuell forskningsdiskussion det enskilt viktigaste för att maritim arkeologisk forskning ska vara angelägen. Några tänkbara teman där marinarkeologin kan ha mycket att tillföra både arkeologin och den vidare definierade "maritima kulturhistorien" har formulerats för workshopen: Kulturmöten i vattenlinjen, Thalassokratier och maktens resurser, samt Fritidslandskap – natur eller kultur? (se separata abstracts). Många ytterligare är tänkbara, exempelvis kring resande och kulturmöten, men också teman som deponeringspraktiker, dödkultur, ritual, skrock, källkult, liminalitet, m.fl. Ett område som känns särskilt spännande beträffande skepp och sjöfart är fartygen som *särskilda, avskilda och särpräglade rum*. Där fanns och finns egna sociala spelregler,

beroenden och hierarkier, ritualisering, överlevnadstekniker och specialiserat hantverkskunnande, allt manifesterat genom och relaterat till materiell kultur. Det är en problemformulering där många andra arkeologer skulle kunna känna igen sig och finna paralleller, men där maritim arkeologi kan ha en egen och originell ingång genom sitt material.

Referenser

- Cederlund, Carl Olof. 1993. Svensk marinarkeologi: skattbärgning, nationalism eller vetenskap? *Tvärsnitt - Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådets tidskrift* (12-23).
- Cederlund, Carl Olof. 1994. The Regal Ships and Divine Kingdom. *Current Swedish Archaeology* vol. 2 (1994) (47-85).
- Cederlund, Carl Olof. 1997. *Nationalism eller vetenskap? Svensk marinarkeologi i ideologisk belysning*. Stockholm: Carlsson.
- Cederlund, Carl Olof. 2001. Kulturvärlden under vattnet. I: Elg, M. (red), *På resande fot:23 forskare skriver om turism och upplevelser* (163-173). Östersund: European Tourism Research Institute.
- Cederlund, Carl Olof. 2011. The Modern Myth of the Viking. *Journal of Maritime Archaeology* 2011:6 (5-35).
- Hall, Jonathan M. 2002. *Hellenicity. Between ethnicity and culture*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Jones, Siân. 1997. *The Archaeology of Ethnicity. Constructing identities in the past and present*. London: Routledge.
- Keith, Donald H. och Carrell, Toni L. 2009. Going, going, gone: Underwater Cultural Resources in Decline. I: Majewski, T. och Gaimster, D. (red), *International Handbook of Historical Archaeology* (105-139). Springer.
- META – medeltidsarkeologisk tidskrift* (Diskussion i flera nummer år 1995). Lund.
- Stenlås, Niklas [2011]. En översikt över marinarkeologisk forskning i utvalda tidskrifter 2001-2011 (PM till CEMAS 2011-04-07).
- Westerdahl, Christer. 1998. Recension av Carl-Olof Cederlund, Nationalism och vetenskap? Svensk marinarkeologi i ideologisk belysning. *Fornvännen* (303-306).
- Forskarseminarium vid Historiska institutionen, Stockholms universitet* 2011-11-17
Högre seminariet i arkeologi, Södertörns högskola 2011-12-13

Workshopens genomförande

Workshopen avhölls under två dagar och inkluderade 16 deltagare totalt (Dr Wiebke Kolbe och professor Neil Price var förhindrade p.g.a. sjukdom). Den första dagen ägnades inspiration och teoretiska perspektiv på maritima studier och ”vattenstudier” generellt. Efter en programintroduktion av Nanouschka Myrberg och en presentationsrunda, hälsade professor Leos Müller (CEMAS föreståndare) deltagarna välkomna med en introduktion till workshopens bakgrund. En längre föreläsning av professor Elisabeth Mansén (idé- och lärdoms historia) lyfte vattnets kulturella betydelser utifrån hennes forskning om hälsobrunnskulturer, den medicinska men också sinnliga aspekten av brunnsdrickandet, och den materiella och immateriella kultur som var en del av att skapa de särskilda förutsättningarna i dessa avskilda rum med vattnet i fokus. Föredraget band på ett förtjänstfullt sätt samman flera av workshopens teman och poängterade möjligheterna att närma sig abstrakta koncept via materiell kultur.

Fem kortare inlägg introducerade sedan de tre teman som pekats ut för workshopen (Kulturmöten i strandlinjen, Thalassokratier, Fritidslandskap). Professor Anders Andrén (arkeologi) tog upp havets kulturella betydelser, utifrån teman som Havet som barriär, som hot, som visuell arena, som kraft och som näringsfång, alla exemplifierade med ”allmänarkeologiska” lämningar. Dr Terje Østigård (arkeologi) lyfte ”inlandets vatten”, sjöarnas och flodernas kulturella betydelser och arkeologi med exempel från den etiopiska Tanasjön, Nilen, Ganges och Nämforsen. Han tydliggjorde också skillnaden mellan hur sött och salt samt mellan strömmande och stilla vatten bearbetas kulturellt i mytologi och föreställningar. Professor Johan Rönby (MARIS föreståndare) gjorde en inventering av aktuell maritimarkeologisk forskning vid MARIS, och lyfte sedan begreppet Thalassokratier i relation till det svenska Östersjöväldet under tidigmodern tid – med viss tvekan kring möjligheterna att applicera det på de sensationella fynd av örlogsfartyg som gjorts under senare tid. Docent Simon Ekström (etnologi) presenterade ett pågående forskningsprojekt där västkustens maritima miljöer och näringsfång undersöks ur ett nätverksperspektiv och med frågeställningar kring hur ”det maritima” aktiveras som resurs i kulturmiljövård och i de lokala företagens marknadsföring. Fil. lic. Mirja Arnshav presenterade ett planerat forskningsprojekt kring de sopor som hopas i de maritima fritidslandskapen, med fokus på avfallshantering som social praktik och havet som gräns för vår varseblivning. Ett centralt begrepp som kom upp var *heterotopier*, till synes omaka ihopfogningar av materiell kultur, och vattnets förmåga att skapa sådana.

Alla föredrag följdes av diskussion och frågor, ledda av professor Mats Burström (arkeologi). Intresset var stort och deltagarna kunde uppenbarligen lätt relatera till sin egen verksamhet. Då abstracts för teman och förberedda inlägg hade skickats ut i förväg hade alla också möjlighet att följa tankegångarna även i de kortare inläggen. Diskussionerna fortsatte sedan över en middag.

Under den andra dagen arbetade deltagarna i två grupper utifrån ett diskussionsunderlag som sänts ut i förväg, samt utifrån några diskussionsfrågor som delades ut. Grupperna var indelade för att ge så stor spridning som möjligt i ämnesbakgrund, forskningsintressen, akademisk position och kön, detta för att kunna belysa frågorna så allsidigt som möjligt. Syftet med gruppdiskussionen var dels att genomlysna frågor kring de maritima studiernas kärna och den allmänarkeologiska potentialen, dels att mer konkret närma sig frågor kring möjliga projekt och fortsättningar. Grupperna leddes av

Leos Müller och Simon Ekström från CEMAS. Slutligen återsamlades deltagarna efter lunch för en gemensam avstämning, ledd av Mats Burström.

Workshopens diskussioner

Den centrala frågeställningen inför workshopen var ett uppfattat ”marinarkeologiskt problem”, vad detta bestod i och hur man skulle kunna gå vidare från det. Mötet i sig var ämnat att bli en inspiration för vidare samarbeten och forskningsfrågor, och en mötespunkt för olika aktörer med intresse för ”maritima” frågor, brett definierade.

En fråga var om det finns, eller borde finnas, någon ”maritim teori”? Diskussionen gav vid handen att det inte ansågs finnas någon särskild sådan teori utan framförallt en diskurs utkristalliserad av inflytelserika tänkare på området och hur man förhåller sig till sitt arbete. En särskild uttalad teoribildning ansågs rentav kunna vara begränsande för utövarna på fältet, som bör ha frihet att använda sig av olika teoribyggen. Här kan man fundera över om begreppet teori används på likartat sätt inom olika verksamheter – det särskilda förhållningssättet baserat på inflytelserika tänkare skulle ju kunna anses vara just en teoribildning, om man gör det explicit vad detta förhållningssätt består i.

På ett allmänt plan diskuterades ”specialiseringens dilemma” och den kritik som tidigare riktats mot den svenska marinarkeologin för bristande koppling till den allmänna arkeologiska diskussionen. Särskild kritik har också riktats mot bristande analytiskt djup och skärpa, och en ateoretisk attityd, som inte kan ersättas med att vidga den materialmässiga definitionen av maritima studier. Kritiken är viktig att vädra, eftersom den fortfarande regelbundet dyker upp i diskussionerna och bland annat funnits med i bakgrunden till workshopens utformning. Samtidigt kan man konstatera att problemformuleringarna i allt väsentligt känns igen från den skandinaviska marinarkeologiska debatt som fördes i tidskrifterna *Fornvännen* och *META* under 1995 och 1996, och som ett par av workshopens deltagare engagerat sig i (tyvärr deltog inte docent Björn Varenius, SMM i dagens diskussioner). Det föreföll att döma av diskussionerna de facto finnas en viss maritimarkeologisk ”specialiseringsproblematik” i form av svårigheter att definiera sin verksamhet på ett för den övriga forskarvärlden begripligt och intressant sätt, och att intressera sig för teoretiskt grundade forskningsfrågor. Men framför allt kan workshopen nog sägas ha kommit fram till att det är dags att lämna denna snart tjugo år gamla diskussion, och istället söka sig vidare framåt via nya problem- och projektformuleringar.

Ett av de teman för framtiden som kom fram under diskussionerna berörde det maritima landskapet och dess rum, med nyckelbegrepp som ”waterscapes”, ”under ytan”, ”strandlinjer” och ”gränssnitt”. Här fångas de kulturella föreställningarna kring vatten, liksom de särpräglade fysiska förutsättningarna för samhällen som lever i eller vid vatten. Här blir den ömsesidiga påverkan mellan människan och vattnet tydlig, där materiell kultur ingår som en del i det som krävs för att relationen ur människans perspektiv ska fungera (elementet kunna bemästras). Här ryms också den kulturella särprägel hos de samhällen som definieras av sin närhet till vatten (öbor, fiskesamhällen, sjömanskulturer etc.). En aspekt av frågeställningarna rör alltså ”entanglement”, d.v.s. relationen mellan människa och vatten, en annan aspekt rör resursutnyttjande och miljöfrågor. Det finns också ingångar här som är snarast posthumana, där relationen mellan vattnet och den materiella kulturen till synes lever sitt eget liv om än med kulturellt definierade förutsättningar. Exempelvis vattnets förmåga att skapa ”heterotopier” av vrakspillror eller ilandflutna föremål, eller vattnets påverkan på

föremålen. ”Under ytan” är också ett begrepp som lyfter fram vattnet som psykologisk metafor, det fördolda. Det liknar i så måtto hur grottor, och själva arkeologin, ofta refereras till, men har samtidigt en egen kvalité genom kontrasten mellan den tillsynes blanka och stilla ytan, och det okända och kanske vidunderliga som kan vänta där nere utom synhåll.

Ett annat diskussionstema rörde de globala perspektiven på maritima studier, de stora geografiska avstånden men även de stora tidsrymderna. Här nämndes långväga handel, exotica och eskapism, men även maktperspektiv och till detta relaterade frågeställningar kring miljö, klimat och global resursfördelning. En fråga som kom upp var hur det kommer sig att det maritima perspektivet får så litet utrymme i historieböckerna, när både Europas historiska utveckling och de nutida förutsättningarna i form av global kommunikation och miljöfrågor är så intimt förknippade med maritima frågeställningar.

Under slutdiskussionen ställdes alla deltagarna frågan om vilka önskingar för framtiden de hade, vart skulle man vilja att marinarkeologin och de maritima studierna tar vägen framöver? Svaren berörde många skiftande frågor, men flera deltagare tog upp behovet av mer grundforskning för att få ”på fötterna” i olika frågor, och en spännvidd i materialet som kan begränsa likriktning. Samtidigt framhöll också flera att det material som redan finns också måste beforskas mer istället för att begränsas till materialdokumentation och funktionalistiska frågeställningar. Här kan säkert workshopens diskussioner bidra till nya och spetsigare problemformuleringar framöver.

Konkreta projektidéer som lyftes var bl.a. en ny stor maritimhistorisk publikation, en antologi med case studies som belyser behovet av ett ”vattenstudieprojekt” och kan bilda grund för en större projektansökan, utställningar tillsammans med exempelvis Aquaria, tematiska konferenssessioner, ytterligare workshops, öppna föreläsningsserier, mm. En viktig roll som initiativtagare här får de olika aktörerna som bjudit in till workshopen (CEMAS/SMM och MARIS). Dessa kanske också måste fundera över om nuvarande organisationsformer är de bästa för att föra den maritima forskningen framåt? Behövs kanske ett helt nytt ”paraply”? Det framhölls också att det inte bara är universitet och högskolor som kan eller ska ”legitimera” museiforskningen, utan att museerna också utgör en stor möjlighet för de akademiska institutionerna att möta en publik och få formulera sig på nya sätt, vilket i sig sannolikt genererar nya forskningsfrågor.

Den arkeologiska potentialen i maritima studier

Utgångspunkten för mitt uppdrag för CEMAS var en av CEMAS uttryckt önskan om att belysa den allmänarkeologiska potentialen i ”maritima studier” generellt och specifikt i marinarkeologin. Utöver de iakttagelser som jag tidigare presenterat i en underlagstext för workshopen, bidrog själva mötestillfället med en stor mängd konkreta uppslag till teman och forskningsfrågor med allmänarkeologisk potential och teoretisk grund, varav många berörts ovan. Avslutningsvis vill jag dock formulera en analytiskt grundad definition av vad ämnet ”är” och dess specifika arkeologiska potential: *den tredelade relationen människa (samhälle/ideologi/föreställningar) – vatten (hav, flod, sjö) – ting (materiell kultur)*. Hur har människor, praktiskt och intellektuellt, bemästrat och relaterat till det våta elementet? Genom att fokusera definitionen på relationen mellan dessa tre komponenter tydliggör man vad som är de särskilda förutsättningarna i maritima studier, samtidigt som frågeställningarna på ett plan blir mer lika vad som diskuteras inom annan arkeologi. Metodiskt måste då *alla komponenterna beröras och ges lika vikt* i en studie för att den ska kunna anses vara fullödig. Ett sådant förhållningssätt innebär också grunden för en specifik ”maritim teori”, d.v.s. ett

tolkningsperspektiv som särskilt uppmärksammar maritima frågor (jfr med genusteori, postkolonial teori, etc.) och därigenom ger uttryck för hur forskaren uppfattar att världen hänger samman, vilka frågor som är väsentliga att framhålla och beforska. På det arkeologiska planet är det i denna teoretiska ingång – skärningspunkten mellan människa, vatten och ting – som de arkeologiska lämningarna uppträder och blir meningsfulla att studera.

Nanouschka Myrberg 2012-01-30